

GENÇLERİN CİNSİYETÇİ TUTUMLARININ TOPLUMSAL BİLİŞSEL ARKA PLANINA KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

Cinsiyetlerin eşitliği mücadelesi son yıllarda dünya genelinde bir çok alanda kadınlık durumunun olumlu yönde değişmesine neden olduğu halde tüm toplumlarda erkek egemenliğinin nicelik farklılığına karşın sürdürüldüğü bilinmektedir. Tutumların açıklanmasında veya davranışlara dönüşerek yaşama geçirilmesinde cinsiyetler açısından eşitlikçi gelişmeler artarak gözlemlenmekte, ancak toplumsal bilinçaltı ve normlar bireysel bilişsel şemaların ataerkil niteliğini sürdürmesine neden olmaktadır. Eğitimli ve çalışan kadın sayısı giderek çoğaldığı halde kamusal alandaki rollerin de geleneksel ataerkil işbölümünün bir uzantısı biçiminde paylaşıldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle kadınlar, sosyal bilimler, eğitim, hizmet gibi daha 'kadınsı' sektörlerde yoğunlaşırken; erkekler matematik, teknoloji, fen bilimleri gibi alanları tercih etmeyi sürdürmektedirler.¹

Bu veriler cinsiyetçi bir toplumsallaşmanın süregeldiğini, önemi asla yadsınamayacak değişikliklere karşın cinsiyetçi modellerin içselleştirildiğini, toplumsal düzenle karşılıklı bir ilişki içinde bulunan bireysel psikolojik kapasitelerin hâlâ erkek değerlerinin egemenliği altında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sayısal yanlısalar nitel dönüşümdeki aksamaların ve bunun kökenindeki içselleştirilmiş ataerkil normların genellikle gözden kaçmasına neden olmaktadır.

Aşağıdaki karşılaştırmalı araştırma 'farkında olmayarak' tâbi olduğumuz ve yeniden ürettiğimiz ataerkil norm ve değerleri ortaya çıkararak cinsiyetçi ayrımcılığın tümüyle ortadan kalktığı toplumsal yeniden yapılanmanın olanaklarını tartışmayı amaçlamaktadır.

Yöntem:

Katılanlar: Örneklem siyasal, toplumsal, kültürel gelenekleri birbirinden farklı olan Fransa, Türkiye ve Beyaz Rusya'daki öğrenimin Fransızca yapıldığı üç Siyasal Bilgiler Bölümü'nün 147'si kız, 80'i erkek 227 öğrencisinden oluşmuştur. Öğrencilerin 98'i (%43.2) İstanbul'dan, 73'ü (%24.7) Grenoble'dan, 56'sı (%24.7) Minsk'ten araştırmaya katılmıştır.

Araştırma Tekniği: İlk sekizi demografik bilgileri elde etmeyi amaçlayan on soruluk bir anket uygulanmıştır. Dokuzuncu soru bir bilmece içermektedir: " Bir baba ve oğlu otomobil ile gezmeye giderler. Bir kaza geçirirler. Baba ölür, oğlunun durumu ağırdır. Oğlanı hastahaneye götürürler; ve onu ameliyata hazırlarlar. Doktor gelir, hastayı görür ve haykırır: 'Ben onu ameliyat edemem; o benim oğlum!' Bu nasıl olur?" Onuncu soru ise bu bilmece ve dolayısıyla yanıtının daha önceden bilinip bilinmediği ile ilgilidir.

Ayrıca, zeka düzeyi gibi bilmecenin yanıtını etkileyebilecek diğer değişkenleri bertaraf edebilmek için bilmece tersyüz edilerek anket bir kontrol grubuna da uygulanmıştır.²

Sonuçlar:

Öğrencilerin %45'i bilmeceye doğru yanıt vermişlerdir. Ancak %26'lık bir bölümü yanıtı daha önceden bildiğini belirttiği için, ilk kez bu bilmeceyi duyanlar arasında bir değerlendirme yapılmış ve doğru yanıtın öğrencilerin yalnızca üçte birince (%33) verildiği ortaya çıkmıştır. Öte yandan bilmeceyi tersine çevirerek sunduğumuz kontrol grubunun tamamı doğru yanıtı bulmuştur. Diğer bir deyişle, sorunun yanıtında babanın cerrah olarak verilmesi gerektiğinde öğrenciler tuzağa düşmemişlerdir; ama annenin cerrah olduğu yanıtının verilmesinin gerektiği asıl bilmeceyi daha önce bilmeyenlerin çoğunluğu (%67) başarısız olmuştur. Tıp fakültelerinin kız öğrencileri de kabulünden bu yana neredeyse yüzyıllık bir süre geçmesine ve kadınların bu mesleği icrasıyla ilgili herhangi bir engelleme bulunmamasına karşın, cerrahiyle simgelenen ataerkil rol modelinin geleceğin siyasal ve idari yöneticisi olacak gençlerce bile içselleştirildiği görülmektedir.

Öte yandan verilen doğru yanıt ile ülkeler arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.(p<.01) Fransa'daki öğrencilerin %57.5'i, Beyaz Rusya'dakilerin %46'sı, Türkiye'dekilerin ise %36'sı bilmecenin doğru yanıtını bulmuşlardır. Her üç ülkede de yanlış yanıtların oranı (F: %42.5, B: %54 T:%64) küçümsenecek bir düzeyde olmasa da, asıl çarpıcı olan ülkeler arasındaki farklılıktır. Kökenini Fransız Devrimi'nde bulan eşit ve laik kültüre sahip Fransa'dan elde edilen sonuç, diğer iki ülkeye göre ve kendi başına oldukça önemlidir. Bu ülkede hekimlerin üçte birinin ve cerrahların %5'inin kadın olmasının³ sonuca etkili olduğu düşünülebilir; zira soyut eşitlik düşüncelerinin hayata geçirilerek somut örnek oluşturması bir öğrenme süreci olarak değerlendirebileceğimiz toplumsallaşmanın cinsiyetçi niteliklerini törpülemektedir. Cinsiyetler arası bir

¹Türkiye'nin bu saptamadaki istisnai durumu dikkat çekicidir: Dünya genelinde mimari, matematik, doğa bilimleri, hukuk gibi alanlar erkeklerin egemenliğindeyse de Türkiye'de bu durum belirgin değildir. Yalnızca mühendislik alanları dünya geneline paralel olarak Türkiye'de de erkek ağırlıklıdır. Ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz. C.Baudelaut, R.Estabet; **Allez Les Filles**, Seuil, Paris, 1992

²M.Ü. Çalışma Ekonomisi öğrencilerine uygulanan bu ankette bilmece şöyle düzenlenmiştir: "Bir anne ve oğlu otomobil ile gezmeye giderler. Bir kaza geçirirler. Anne ölür, oğlunun durumu ağırdır. Oğlanı hastahaneye götürürler; ve onu ameliyata hazırlarlar. Doktor gelir, hastayı görür ve haykırır: "Ben onu ameliyat edemem; o benim oğlum!" Bu nasıl olur?"

³**La Démographie Médicale Française** (31 Aralık 1998 itibarıyla), Publication de l'ordre national des médecins, Paris, 1999, s.15,27

ayrımcılığı öne çıkarmaksızın tüm bireyleri çalışma yaşamına çeken sosyalist gelenekten gelen Beyaz Rusya'dan elde edilen sonuçlar ise pek tatminkâr değildir; zira bilindiği gibi, eski Sovyet rejiminde özellikle 1980'li yıllarda tıp, neredeyse saygınlığını kaybedecek kadar alandaki kadın sayısının artışına sahne olmuştur. Türkiye ile ilgili sonuçlar ise daha düş kırıklığı yaratacak niteliktedir; zira Müslüman bir geleneğe sahip olmasına karşın, modernleşme sürecine bağlı olarak kadınlar Türkiye'de 1920'lerin başından beri tıp fakültelerinde okuyabilmekte ve hekimlerin beşte birini oluşturmaktadırlar. Ancak gerek Beyaz Rusya gerek Türkiye için hekimliğin ötesinde cerrahlığın devreye girdiği düşünülebilir. Beyaz Rusya ile ilgili olarak bu konuda bir istatistiğin bulunmaması, Türkiye'de ise tabip odalarının cinsiyete bağlı istatistikler tutmadıklarını belirtmeleri ve Ulusal Cerrahi Derneği'nin yüksek tirajlı haftalık dergilerden birinde o sıralar cerrah kadınları tanıtan bir dosya hazırlanmasına⁴ karşın "Cerrah kadın yok! Olsa olsa bir iki büyük üniversitenin kürsülerinde anesteziist kadınlar vardır." biçimindeki açıklaması bu ülkelerdeki kadın ve cerrahi ilişkisinin somut kopukluğuna bir başka delil olarak gösterilebilir.

Sosyolojik ve istatistiki olarak anlamlı bir diğer sonuç da annesinin eğitim durumuyla doğru yanıt arasındaki ilişkidir. Diğer bir deyişle, annesinin eğitim düzeyi arttıkça gençlerin "Annesi cerrahdır." yanıtını verme eğilimleri de artmaktadır. Böylelikle annesinin eğitim düzeyinin yüksek olduğu ailelerdeki toplumsallaşmanın bireyin psiko-sosyal formasyonu için daha eşitlikçi bir toplumsallaşma sunduğu düşünülebilir. Burada konumuzla doğrudan ilgili olmayan dikkat çekici bir diğer veri katılımcıların %42'sinin annesinin, %49'unun ise babasının üniversite diplomasına sahip olmasıdır. Bu sonuç bir yandan, en azından yüksek öğrenime yönlendirme açısından bile olsa ailenin toplumsallaşma sürecindeki önemini vurgularken, diğer yandan da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal yeniden üretim ve belki de "kast sistemi"ni ortaya koymaktadır.

Varsayıldığı halde annenin çalışması durumu ile doğru yanıt arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. (p>.15) Ama verilerin ayrıntılı analizinde doğru yanıt veren öğrencilerin %62'sinin annesinin çalıştığı görülmektedir.

Son olarak istatistiki olarak anlamlı bulunmasa da (p>.45) cinsiyetler açısından doğru yanıt dağılımını sunmak isterim: Kız öğrencilerin %44'ü, erkek öğrencilerin %49'u doğru yanıtı vermişlerdir. Kişisel kimliklerin erkek ve kızlar için aynı beklentilerle biçimlenmediği bilirse de toplumsal cinsiyetçi koşulların her iki cinsiyette, birinin somut zararına dahi olsa aynı sonuçları doğurmaktadır.

Tartışma:

Bireyin toplumsallaşması ve bu süreç içinde ataerkil değer ve normların içselleştirilmesi araştırmanın sonuçlarının değerlendirilmesinde en temel varsayım olarak doğrulanmaktadır. Anketin uygulandığı her üç ülkede de ataerkil sistemin egemenliği nicel farklılıklara karşın bir çok alanda sürmektedir; ortaya çıkan istatistiki fark yine toplumsallaşmayla ilişkilendirilebilir. Bilindiği gibi toplumsallaşma bir eğitim sürecidir. Çağdaş pedagojik yaklaşımlar eğitimin nasihat ve tavsiyelerden çok eğitim veren uygulamalarının örnek alınması biçiminde gerçekleştiğini öne sürmektedirler. Konumuzla ilişkilendirildiğinde, eşitlikçi söylem eşitlikçi eyleme dönüşmedikçe benimseme ve içselleştirme söz konusu olamamaktadır. Daha da somutlarsak kadın cerrah sayısı çoğalıp örnek oluşturmadıkça, kadınların cerrah olabilmemesinin engellenmemesi yetmemektedir. Kadın cerrah sayısının artışı ise geleneksel ataerkil işbölümünün kökten değişikliğiyle ilgilidir; zira kadınların tüm özgürleşmelerine karşın hâlâ süren çok parçalı zaman kullanımı herhangi bir tıp branşına kıyasla cerrahiye fazla olanak tanımamaktadır.

Öte yandan sonuçların genel yorumu açısından kolektif bilinçaltının da etkili olduğu söylenebilir. Coğrafya ve zamandan bağımsız olarak insanlık tarihinin binlerce yıllık deneyim katmanlarını içeren ve tüm insanlarda ortak olan kolektif bilinçaltı arketipler aracılığıyla ifade edilir. "Arketip, içsel ve dışsal nedenler olanaksız kıldığında veya bilinçli hiç bir kavram yokken ortaya çıkan sembolik bir oluşumdur. Kolektif bilinçaltının içeriği, bilinçte tasarım veya eğilim biçiminde temsil edilir. Birey, bunların nesneden koşullandıklarını düşünür, oysa haksızdır, çünkü onlar psişenin bilinçaltı yapısından kaynaklanır ve nesnenin tek etkisi bunları tetiklemektir."⁵ Antropolojik araştırmalara göre,

"Kadınların toprağın işlenmesiyle, yenilir yutulur sebze ve köklerin araştırılmasıyla ilgisi, onları botanik bilgisinde uzmanlaştırmıştır. (...) Otların özelliklerini tanıdılar ve böylece ilk doktorlar olmuşlardır."⁶ Ama halk dilinde özellikle başarısız cerrahları betimlemek için söylenen "kasap" benzetmesi, cerrahinin tıbbın bir bölümü olmadığını ve başından beri erkeklere ait bir uğraş olarak geliştiğini göstermektedir. Kolektif bilinçaltında arketip olarak yer alan bu tarihsel deneyim muhtemelen üç ülkenin gençlerinin yanlış yanıtı yansıyan eğiliminde bir rol oynamaktadır. Her üç ülkede de küçümsenemeyecek oranda hekimin varlığına karşın; çoğunluk, cerrahın anne olduğunu bilememiştir. Toplumsallaşma sürecinde öğrenilen şartlı tutumun ötesinde, bu oranda cinsiyetçi eğilimi açıklarken tüm insanlığı kapsayan ortak tarihsel deneyimleri de göz ardı etmemek gerekmektedir.

⁴"Neşterin Kadın Ustaları", **Tempo**, Sayı:5/634, 3-9 Şubat 2000, s.70-74

⁵C.G.Jung: **Types Psychologiques**, Librairie de l'Université, Georg et CIE S.A. Cenevre, 1958, s.370

⁶E.Reed: **Woman's Evolution**, Pathfinder Press, N.Y., 1975, s.112'de R.Biffault; **The Mothers: A Study of the Origin of Sentiments and Institutions**, MacMillan, N.Y., Allen and Unwin, Londra, 1952, s.486'den alıntılanmıştır.

Öte yandan, bir zorlama modeli olarak toplumsal yapı kavramı tüm toplumsal ilişkilere yansır. Özellikle cinsiyetçi işbölümü böyle bir toplumsal yapıdır; zira, kadınların ve erkeklerin farklı nitelik kazanmalarıyla ve biçimlendirilmeleriyle örneklenebilecek kurumsal mekanizmalar aracılığıyla önemli miktarda çalışma seçeneği, ki bunların içinde cerrahi de yer almaktadır, yasal ve resmi engel olmamasına karşın kadınlara kapatılmıştır. Çünkü toplum kurumların üretimi ve yeniden üretimiyle vücut bulur. Ancak diyalektik olarak toplumsal yapı günlük pratiklerden oluşur ve değişime karşı oldukça dayanıksızdır. Dolayısıyla, toplumsal yapı engeline karşın sayısız bireysel pratik toplumsal değişmeye temel oluşturabilir. Ancak araştırma verilerinin gösterdiği gibi, uygulamalar değişmedikçe, örnek olarak toplumdaki kadın cerrah sayısı çoğalmadıkça, kökenini cinsiyetçi işbölümünde bulan cinsiyetçi toplumsallaşmanın ve kolektif bilinçaltının etkisindeki bireysel biliş (cognition) dönüşüme direnecektir. Ayrıca, cinsiyetler arası eşitlikte kaydedilen yadsınamayacak düzelmeler, geçmişteki ve güncel cinsiyetçi uygulamaların yoğunluğundan dolayı içselleştirilememekte, yüzeysel kalmaktadır. Tarihsel yaşantıların kalıntısı olan arketipler de büyük ölçü de ataerkil değerlerin egemenliğinde bulunduğu için kolektif bilinçaltı aracılığıyla bireyin bilişsel kapasitesi ve dolayısıyla algısında önemli bir rol oynamaktadırlar. Cinsiyetlerin eşitliği amaçlı dönüşüm, bireysel deneyimlerle karşılıklı ilişki içinde bulunan toplumsal yapıyı ve kolektif bilinçaltını henüz kökten değiştiremeyecek kadar yeni bir olgudur.

Diğer taraftan, düşünce sistemini örgütleyen bilişsel yapının temel elemanı toplumsal şemalardır⁷ ve dolayısıyla toplumsallaşma ile kolektif bilinçaltının etkisindedir. Şemalar soyut elemanlardır: Kuramlar ve öntasarımlar olarak ortaya çıkarlar. Sorulan bilimcede olduğu gibi, toplumsal durumda netlikle göremediğimiz bilgiyi etkilerler. Yeni bir bilgiyle karşılaştığında veya alışkanlık haline gelmiş durumlarda daha önce zihinde bulunan bu şemalar kullanılır. Bu durumun bir sonucu *mindlessness*'dir. Bir bilgiye şemalarla ulaşılabiliriyorsa, durumun ayrıntılarına fazla dikkat edilmez. Etkilenilen şemaya uygun davranılır. Bu toplumsal şemaları belirleyen en büyük etkenlerden biri cinsiyetçilik olduğu için anketteki bilimcenin yanıtı da bu sürece uygun olarak, düşünmeden şema kullanılarak cinsiyetçi bir biçimde verilmiştir.

Ayrıca bilişsel cinsiyetçi şemanın haricinde bilişsel olay şeması da öğrencilerin yanıtlarında etkili olmuştur. Bilişsel olay şeması, bireyin bulunduğu toplumsal çevre ve durum ile ilgili bilgiye gönderme yapar; gerçekleşmesi olası hareketlerle ilgili öntasarımları içerir. Diğer tüm bilişsel şemalar gibi beklentilere uygun ayrıntıların üstünde durulduğu, ama olayın diğer ayrıntılarına pek dikkat edilmediği *mindlessness* durumu burada da geçerlidir. Cerrahi bir müdahale ile cinsiyet ilişkisi hem cinsiyetçi şemayı hem olay şemasını tetiklemiştir. Bir kadının toplumsal durumu ve ilişkileri şemalarla yanıt aranıp, ayrıntılar üzerinde düşünülmeyecek kadar otomatikleştiğinde cerrahiyle ilişkilendirilememiştir.

Sonuç olarak, araştırma verilerine göre ataerkil egemenlikteki toplumsallaşma süreci, toplumsal bilinçaltı ve bunların etkisindeki bilişsel yapı, bireysel tutum ve davranışlar ile toplumsal yapı karşılıklı üretim ve yeniden üretim ilişkisi içindedir. “Hiç bir yer erkek cinsiyetinin ayrıcalıklı alanı olarak düşünülemez bile, erkek sayısı kadar çok kız üniversiteye girse bile, yönelimlerin cinsiyete bağlı ayrımı her yerde apaçık. (...) Cinsiyet stereotipleri ‘ilerleme’nin kendiliğinden sileceği geçmişin bir mirası olarak özümsememelidir: Eşitlik dinamiğinin üniseks bir evren hazırladığına inanacak kadar çok yanlısamanın içinde onlar çok canlı olarak yeniden oluşmaktadırlar. Cinsiyet farkının yeniden üretimi aynı cevhere sahip süreç olarak postmodern zamanlara kalacaktır.”⁸Ancak umulduğu kadar hızlı ve otomatik gelişme de, üç ülke arasındaki nicel fark, eşitlikçi uygulamalarla yeniden yapılandırılan toplumların, bu değerlerin özümsemesini sağlayarak cinsiyetçi rollerin dönüşümünü vazgeçilmez kılan bireysel düşüncenin yeniden örgütlenmesine neden olacağını doğrulamaktadır.

⁷ Ayrıntılı kuramsal yaklaşım için bkz.J.A.Howard, J.Hollander; **Gendered Situations, Gendered Selves: Gender Lens On Social Psychology**, Sage Pub., Londra, New Delhi, s.68-89

⁸G.Lipovetsky; **La Troisième Femme, Pemanence et Révolution du Féminin**, Gallimard, Paris, 1997, s.246